

A. Тойнбі та його універсалістське дослідження історії

A. Toynbee and his Universalist Study of History

Тетяна Данилова¹, Валерія Юдіна²
Tetiana Danylova, Valeriya Yudina

¹ National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15 Heroiv Oborony str., Kyiv, 03041, Ukraine

² National Aviation University
1 Cosmonaut Komarov Ave, Kyiv, 03058, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.39-5

LCC Subject Category:
B69-99

Received 28.09.2018
Accepted 25.10.2018
Published online 31.10.2018

Corresponding Author:
Tetiana Danylova
danylova_tv@ukr.net

© 2018 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Самобутню концепцію виникнення і взаємодії різних цивілізацій запропонував відомий британський історик, філософ історії, культуролог, соціолог А. Тойнбі. Його універсалістська філософія історії з поняттям історичних циклів підйому та занепаду цивілізацій, філософський ідеалізм і релігійний підтекст його аналізу викладені у дванадцятитомній роботі «Дослідження історії». У даній статті зроблено спробу проаналізувати цивілізаційну концепцію А. Тойнбі. У процесі дослідження було застосовано порівняльно-історичний метод, методологію філософської герменевтики, а також антропологічний інтегративний підхід. А. Тойнбі здійснив грандіозну спробу представити історію людства як послідовний ланцюг виникнення, зростання, занепаду, загибелі та нового виникнення цивілізацій, що викликало гостру дискусію і неоднозначність тлумачень. Сьогодні постмодерний світ ХХІ століття з його невизначеністю, темпоральністю, множинністю інтерпретацій вимагає нового розуміння творчості славетного британця, що потребує нових досліджень.

Ключові слова: А. Тойнбі; цивілізація; культура; історичний процес; мімесис; етерифікація.

Abstract. The famous British historian, philosopher of history, cultural studies researcher and sociologist A. Toynbee introduced his original concept of emergence and interaction of different civilizations. His universalist approach to philosophy of history, his notion of historical cycles of the rise and fall of civilizations, philosophical idealism and the religious subtext of his analysis are set out in the twelve-volume work "A Study of History". This paper attempts to analyze the civilizational concept of A. Toynbee. In the course of the research, the comparative historical method, the methodology of philosophical hermeneutics, as well as the anthropological integrative approach were applied. A. Toynbee made a tremendous attempt to present the history of humankind as a chain of emergence, growth, decline, death, and the new emergence of civilizations. This theory has caused sharp debates and ambiguity of interpretations. Nowadays, the postmodern world of the 21st century with its uncertainty, temporality and plurality of interpretations requires a new understanding of Toynbee's spiritual heritage, which needs new research.

Keywords: A. Toynbee; civilization; culture; historical process; mimesis; etherification.

ВСТУП

Ідея різноманіття соціально-історичних шляхів розвитку людства містить у собі чимало продуктивних і значущих думок. Розгортання всесвітньої історії передбачає не зникнення цивілізаційних і культурних особливостей, а збереження їхньої своєрідності. Ідея відкри-

тості історії, її багатоваріантності несумісна з жорстким з'єднанням всіх культурних матриць в одну-єдину, яка символізуватиме магістральний шлях розвитку всього людства [4; 8]. Самобутню концепцію виникнення і взаємодії різних цивілізацій запропонував відомий британський історик, філософ історії, культуролог, соціолог А. Тойнбі [1; 6]. Його уні-

версалістська філософія історії з поняттям історичних циклів підйому та занепаду цивілізацій, філософський ідеалізм і релігійний підтекст його аналізу викладені у дванадцятитомній роботі «Дослідження історії» [9]. На думку А. Тойнбі, західна цивілізація вступила в новий перехідний період, який характеризується глибинними змінами і розривом з попередньою епохою, війнами, соціальними потрясіннями і революціями. А. Тойнбі вважав його періодом повної анархії та релятивізму. Сценарій А. Тойнбі виглядає ремінісценцією «Волі до влади» Ф. Ніцше і «Занепаду Європи» О. Шпенглера з їх діагнозом соціального і культурного нігілізму. Всі ці мислителі пророкували історичний регрес у поєднанні з різними проектами культурного оновлення. Вони відчували, що їхня епоха стрімко наближувалася до свого логічного завершення, і розцінювали це як катастрофу, що охопить традиційні цінності, соціальні інститути і, загалом, усі форми життя.

У статті зроблено спробу проаналізувати цивілізаційну концепцію А. Тойнбі. У процесі дослідження було застосовано порівняльно-історичний метод, методологію філософської герменевтики, а також антропологічний інтегративний підхід.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основний принцип «Дослідження історії» полягає в тому, що предметом історичної науки є життя певних одиниць або різновидів людського роду, які А. Тойнбі називав суспільствами. Ці одиниці – це Західне християнство; Східне, або Візантійське, християнство; Ісламське суспільство; Індуїстське суспільство; Далекосхідне суспільство. Всі вони існують як цивілізації й сьогодні. А паралельно людство відкриває для себе свого роду скам'янілі залишки суспільств, нині зниклих. До однієї з подібних груп входять монофізити і християни-несторіанці на Сході разом з євреями і персами, до іншої – різні гілки буддизму та джайнізму в Індії. Відмінності та відносини між цими суспільствами він називав ойкуменічними. Відмінності ж і відносини в межах одного суспільства (наприклад, Афіни і Спарта, Франція і Німеччина) він характеризував як провінційні/периферійні. На думку А. Тойнбі, предмет історичного дослідження ставить перед істориком безліч завдань, але найбільш важливим серед них є розпізнаван-

ня і розмежування цих основних структурних елементів історичного процесу, тобто суспільств, і дослідження відносин між ними [9].

Діючі сили історії не є національними: вони виникають з більш загальних причин. Для правильного розуміння їх необхідно розглядати тільки в масштабах всього суспільства. У той же час різні верстви суспільства по-різному відчують на собі вплив однієї й тієї ж сили, оскільки кожна з них по-своєму реагує на вплив ззовні та зворотно впливає сама. Суспільство у своєму житті стикається з певними завданнями, які необхідно вирішити у межах своїх власних моделей. Через подібні випробування члени суспільства все більше і більше диференціюються: одні програють, а інші успішно знаходять рішення. Незабаром деякі з рішень виявляються недосконалими за нових умов, тоді як інші проявляють життєздатність. Неможливо зрозуміти індивідуальну поведінку за умов одиничного випробування, але необхідно зіставити її з поведінкою інших у суспільстві, взятому в цілому, вважав А. Тойнбі [9].

Історія для А. Тойнбі – це дослідження людських відносин. Справжнім предметом історії є життя суспільства як у внутрішніх, так і в зовнішніх його аспектах. Внутрішня сторона – це вираження життя будь-якого суспільства в послідовності частин його історії, в сукупності всіх складових його громад. Зовнішній аспект – це відносини між окремими суспільствами, розгорнуті в часі та просторі.

Подібне дослідження здійснюється істориком за допомогою певних понять. Одне з них – це афіліація (тобто, прийняття в члени) та її корелят – усиновлення, які проявляються, наприклад, у відносинах сучасного західного суспільства й елліністичного, з якого перше виникло. Деякі суспільства взагалі ніким не приймаються; у інших немає послідовників; треті пов'язані між собою завдяки афіліації з одним і тим же прабатьківським суспільством. Таким чином, виникає можливість розділити суспільство відповідно до поняття афіліації на різні класи, що представляють її різні види і ступені.

Інша категорія – це цивілізація і примітивне суспільство. Кожне суспільство є або примітивним, або цивілізованим; переважна більшість з них примітивні. Вони, як правило, порівняно невеликі в контексті географічного ареалу їх проживання і популяції; існують ві-

дносно недовго і зазвичай знаходять свою насильницьку загибель, яку несе їм або цивілізоване суспільство, або вторгнення іншого нецивілізованого суспільства. Цивілізацій існує значно менше, і кожна з них є більшою за своїм масштабом. Але тут потрібно постійно пам'ятати, що єдність, утворена ними, виступає як єдність класу, а не окремої одиниці. Не існує суцільного об'єкту – цивілізації, а є, скоріше, загальна якість «цивілізованість», що належить багатьом різним цивілізаціям. За А. Тойнбі, єдиної цивілізації людей не існує: «Ця теза про «єдність цивілізації» є помилковою концепцією, вельми популярною серед сучасних західних істориків, мислення яких знаходиться під сильним впливом соціального середовища» [9, с.71]. Одна з причин, які породили цю хибну тезу, полягала в тому, що західні історики інтерпретували світ крізь призму економічної та політичної уніфікації, що відбувалася за західними зразками. До того ж, вони переплутали уніфікацію з єдністю, перебільшивши таким чином роль ситуації, що історично склалася зовсім недавно і не дозволяє поки говорити про створення єдиної цивілізації, тим більше ототожнювати її з західним суспільством.

А. Тойнбі стверджував, що розвиток людства є можливим, насамперед, як взаємовплив цивілізацій, в якому суттєву роль відіграла агресія Заходу і відповідні контрудари інших частин світу. Його думка ґрунтувалась на аналізі досвіду розвитку цивілізацій за останні шість тисяч років. Англійський вчений обґрунтовував положення, що цивілізації являють собою певні типи людських спільнот, які викликають асоціації в області релігії, архітектури, живопису, моралі, звичаїв, тобто в галузі культури. Цивілізації розглядалися ним як найменший блок історичного матеріалу, до якого звертається той, хто намагається вивчити історію власної країни. Межі в часі, просторі, культурі створюють умосяжну одиницю цивілізації.

А. Тойнбі підкреслював, що цивілізація – це культура, яка досягла меж самоідентифікації. Кожна цивілізація представляє собою локальне утворення, що характеризується тільки йому притаманними рисами, і тим самим відрізняється від всіх інших цивілізацій. Цивілізації відмінні одна від одної за своїми цінностями, типами культурної діяльності, матеріально-технічним підґрунтям, спрямованістю історичного розвитку. Суттєву роль у форму-

ванні, розвитку та самоідентифікації цивілізації відіграє саме духовний клімат: кожна цивілізація створила свій індивідуальний художній стиль. Таким чином, об'єктом історичного аналізу повинні стати сліди духовної діяльності, що виражаються в образотворчому мистецтві, музиці, літературі.

Ще однією робочою категорією у А. Тойнбі є міжцарів'я, або тривожний час. Це хаотичний період між загибеллю одного суспільства і піднесенням іншого, афілійованого з ним: наприклад, Темні віки в Європі між загибеллю еллінізму і виникненням Західного християнства. До категорії філософії історії А. Тойнбі належить і поняття внутрішнього пролетаріату – сукупності людей в суспільстві, які нічим не зобов'язані цьому суспільству, крім свого фізичного існування, хоча вони цілком можуть стати домінуючим елементом у суспільстві, афілійованому з попереднім (наприклад, християни в період занепаду елліністичного суспільства). Поняття зовнішнього пролетаріату описує світ варварів, які оточують дане суспільство і об'єднують свої зусилля з внутрішнім пролетаріатом для руйнації цього суспільства в період вичерпання його творчого потенціалу. Основними категоріями у дослідника виступають також загальна держава і загальна церква. Ці організації концентрують у собі відповідно все політичне і релігійне життя суспільства, в якому вони виникли.

Ґрунтуючись на цих передумовах, А.Тойнбі здійснив своє титанічне порівняльне вивчення цивілізацій. Він дослідив питання, як і чому виникають цивілізації, як і чому вони розвиваються, як і чому вони гинуть, а також проаналізував природу універсальних держав і універсальних церков, героїчних епох і контактів між цивілізаціями в просторі та часі, а також перспективи діяльності дослідників історичного поля людства.

Спираючись на останні досягнення історії та археології, А. Тойнбі виділив 21 суспільство (цивілізаційну систему), а завершуючи свою роботу над «Дослідженням історії», він збільшив кількість цивілізацій до 37 [9, с. 446], серед яких живими є п'ять суспільств: західно-християнське; православно-християнське; ісламське; далекосхідне; індуїстське. Проте пізніше дослідник зазначав, що ісламське суспільство складається з двох самостійних суспільств – арабського та іранського. Правос-

лавне суспільство розпалося у нього на основне православне і православне в Росії, а далекосхідне - на основне далекосхідне (у Китаї) та далекосхідне в Японії та Кореї. Отже, нині існує вісім цивілізацій, хоча А. Тойнбі підкреслював, що їх сім. На його думку, всі ці суспільства є цивілізаціями третього покоління, яким передували цивілізації першого і другого покоління.

Намагаючись пояснити виникнення цивілізацій, А. Тойнбі вважав, що генеза цивілізацій обумовлена не одним фактором, а їх сукупністю. Расові елементи та географічне середовище відіграють певну, але не вирішальну роль у цьому процесі. Сама расова класифікація, за зауваженням історика, є недосконалою, а генеза цивілізацій вимагає творчих зусиль всіх рас. Теорія визначальної ролі географічного середовища в поясненні генезису цивілізацій також вразлива. А. Тойнбі стверджував, що будь-які географічні умови можуть бути адекватним середовищем для виникнення цивілізацій. Причина генезису криється не в єдиному факторі, а в поєднанні декількох факторів за умов появи позитивного вирішального чинника. Таким чинником він вважав «виклик-і-відповідь», згідно з яким рух вперед пов'язаний з адекватною відповіддю на виклик історичної ситуації. Виклики сприяють переходу цивілізації на вищий рівень розвитку.

Дослідник дійшов висновку, що несприятливе оточення є сильним стимулом для зародження цивілізацій. Проте, існують певні межі, певна міра суворості випробування, за якими цей закон втрачає силу. Історичні виклики, які є причиною виникнення цивілізацій, у А. Тойнбі є одним із різновидів філософського уявлення про виклик взагалі, який може бути в житті як конкретної людини, так і різних соціальних груп. Що стосується викликів цивілізацій, то вони поділяються на географічні (виклики несприятливого навколишнього середовища) і людські (зовнішня агресія). Важливим в концепції історика є те, що причина виникнення цивілізацій полягає не у внутрішньому бродінні, а в зовнішньому відносно суспільства факторі. Згідно з концепцією А. Тойнбі, ефективним є не поодинокий виклик, а їхня послідовність, яка постійно стимулює цивілізацію до відповідей і, таким чином, до розвитку. Він вважав, що серія відповідей на виклики стимулює зростання, і в міру зростання поле дії зсувається, переми-

щаючись із зовнішнього оточення у внутрішню соціальну систему суспільства. Таким чином, тільки перший виклик виступає зовнішнім, а решта виходить зсередини самої цивілізації. Відповідно до закону «золотої середини» А. Тойнбі, виклик не повинен бути ні занадто слабким, ні занадто суворим, оскільки у першому випадку відповідь не буде адекватною, а у другому – нездоланні труднощі можуть зупинити зародження і розвиток цивілізації.

Суттєвим для концепції А. Тойнбі є поняття мімезису, який, на його думку, лежить в основі існування всіх суспільств. Мімезис – це соціальне наслідування, яке можна визначити як прилучення через імітацію до соціальних цінностей. Історик виділяє два види мімезису: в примітивних суспільствах наслідування спрямовано на старше покоління і вже померлих предків, а в цивілізаціях – на творчі особистості, завдяки яким цивілізація прямує шляхом розвитку. Слід розуміти, що перший вид мімезису відсутній у розвинених цивілізаціях, оскільки зростання цивілізацій – справа рук творчих особистостей чи творчої меншості. Творча меншість, її ініціатива, енергія, рішучість, які забезпечують перемогу, рекрутується з індивідів з самим різним соціальним досвідом. Катастрофа починається, коли творча меншість втрачає ініціативу або перестає впливати на оточуючих. Як наслідок, цивілізація може застигати в ідеалізації та надмірному шануванні власного минулого або якогось ефемерного соціального інституту. Це є дійсною катастрофою для цивілізації, оскільки вона не є статичною одиницею, але виступає динамічним процесом.

На думку А. Тойнбі, цивілізація – це не особистість або організм, а особливий вид відносин між людьми як явищами індивідуальними, але в той же час і соціальними в тому сенсі, що вони не можуть існувати поза соціальними зв'язками [9]. Цивілізації знаходяться у стані розвитку і проходять певні життєві цикли: виникнення (генезис); зростання; розквіт; надлом; розпад.

Тойнбі виділив п'ять основних стимулів, які можуть позитивним чином вплинути на генезис цивілізації, а саме: стимул природного середовища; стимул безплідної землі і нової землі; стимул оточення; стимул удару (реакція на напад) і тиску; стимул обмеження (бідність, рабство, національна дискримінація).

У розумінні цивілізації А. Тойнбі об'єднував просторовий і часовий підходи, оскільки цивілізації розділяються ним на три покоління. Цивілізації першого покоління численні, але недовготривалі, вони існують в одному географічному середовищі і ще не мають державності, церковної організації, розвинених наук і мистецтв. Вони сходять з історичної арени, якщо не поглинаються цивілізацією другого покоління в процесі творчого акту. У деяких суспільствах з'являється творча меншість, яка здатна усвідомити виклик середовища і відповісти на нього. Тоді суспільство в цілому здійснює перехід на новий щабель розвитку, який характеризується становленням дочірньої цивілізації, що є гнучкішою та життєздатнішою. Проте відповідь не завжди призводить до становлення повноцінної цивілізації, можуть народитися «застиглі» або «недорозвинені» цивілізації (полінезійці, ескімоси). Цивілізації другого покоління спираються на творчих особистостей як носіїв нового укладу. Ці цивілізації у своєму динамічному розвитку будують великі міста, які дають початок цілим епохам. У них існує поділ праці, товарний обмін, складна соціальна ієрархія, виборні органи влади, правова система, самоврядування, поділ властей. Підґрунтям існування цивілізацій третього покоління є релігії.

Переосмислюючи тезу попередників про циклічність розвитку цивілізацій, А. Тойнбі дійшов висновку, що загибель цивілізацій зовсім не є фатальною за своєю природою, хоча ймовірність такого розвитку подій оцінювалася ним як досить висока. Обмеженість та егоїзм правлячих еліт у поєднанні з нездатністю або неухважністю більшості населення щодо власних дій і забезпечення умов, необхідних для виживання і процвітання власного суспільства, призводить до виродження цивілізації. Але в процесі розуміння життєвих уроків, у міру розвитку інтелектуальної сторони життя, залучення кращих представників суспільства до управління поступово зростає свідомість і відповідальність людей, що сприяє виживанню цивілізації. Поряд з творчою меншістю пасивна більшість (пролетаріат) бере участь у механізмі «виклику-і-відповіді» через соціальне наслідування. Цей механізм починає діяти тоді, коли виклик адресується всьому суспільству, незалежно від типу і покоління цивілізації. Пасивна біль-

шість повинна «дозріти» до адекватної відповіді на виклик середовища.

Розмірковуючи про генезис цивілізацій, Тойнбі виділяє два шляхи їх виникнення: через мутацію та через відчуження пролетаріату від творчої меншості раніше існуючих цивілізацій. У результаті народжується дочірня цивілізація.

Аналізуючи стадію зростання цивілізації, А. Тойнбі був далекий від кількісної характеристики зростання як експансії. Більше того, мислитель вважав, що територіальне розширення зазвичай супроводжувалося кровопролитними війнами і свідчило скоріше не про зростання цивілізації, а про її регрес. Захоплення чужих територій є ознакою нездатності суспільства справитися з внутрішнім викликом. Ступінь оволодіння природою також не виступає критерієм зростання цивілізації. Більше того, зведення технічного прогресу до рангу єдиного критерію розвитку може призвести до нехтування духовною сферою.

Сутністю розвитку цивілізації для А. Тойнбі був закон прогресуючого – етерифікації. У термінології А. Тойнбі, етерифікація (загальноприйняте значення слова «етерифікація» – отримання ефірів із спиртів і кислот) – це загальноцивілізаційний процес «розречевлення»: заміна мускульної енергії енергією пари в техніці, заміна піктографічного знака алфавітним тощо; тобто він вживав цей термін не в хімічному, а в натурфілософському і фізичному смислах. Закон етерифікації охоплює аспекти як науково-технічного, так і культурного розвитку. Для самого ж історика як глибоко віруючої людини найважливішою представлялася релігійна етерифікація. Таким чином, етерифікація в підсумку є переходом на новий рівень відносин – з макрокосму до мікркосму. Протиріччя Людина – Природа замінюється на протиріччя Людина – Людина, і зовнішній виклик змінюється викликом внутрішнім. І дійсно, починаючи з Нового часу, соціальні протиріччя, класова боротьба, релігійні та національні питання набули статусу найгостріших проблем. На індивідуальному рівні етерифікація означає все меншу залежність від фізіологічних потреб і все зростаючий вплив моральних проблем. Отже, критерієм розвитку А. Тойнбі вважав прогресивний рух у напрямку самовизначення. Він зазначав: «Іншими словами, процес, який ми аналізували, не просто спрощення засобів, а

перенесення енергій, зрушення з більш низької сфери буття в сферу дії більш високого рівня. Можливо, ми точніше визначимо процес, назвавши його не «спрощенням», а «етерифікацією» [9, с. 201].

Як можливий прогресуючий рух цивілізації – таким питанням задавався історик. Відштовхуючись від постулату про цінності особистості, він стверджував, що розвиток цивілізації обумовлений змінами у внутрішньому світі кожної людини. У реальному житті ці зміни відбуваються з творчою меншістю, у той час як більшість не переходить на новий щабель особистісного розвитку. Це і стає головною причиною виникнення ще одного протиріччя: меншість – більшість. З розвитком цивілізації ця прірва розростається, що врешті-решт може призвести до надлому цивілізації. Саме в процесі зростання народжується унікальна культура, адже досвід кожної цивілізації є неповторним. Чим довше шлях, пройдений цивілізацією, тим неповторнішим є її характер. Процес диференціації цивілізацій відбувається на глибинному рівні, охоплюючи такі сфери як світогляд особистості, культура, мистецтво. На відміну від О. Шпенглера, який пояснював відмінності цивілізацій (у О. Шпенглера - культур) відмінностями прафеноменів (первинних символів, що лежать в основі кожної цивілізації), А. Тойнбі стверджував, що на початковому етапі можна говорити про внутрішню єдність всіх цивілізацій, а їх пізніші відмінності обумовлені неповторністю життєвого шляху кожної цивілізації.

Стадія надлому цивілізації, за А. Тойнбі, починається зі збою в адекватному функціонуванні алгоритму «виклику-і-відповіді», тобто, коли меншість вичерпує свій творчий потенціал. Знижується рівень довіри пролетаріату до еліти. До того ж, і механізм мімезису може бути тригером цього надлому. У цивілізаціях другого покоління він орієнтований на майбутнє. Зворотним боком цього виступає відмова від звичаїв, що ставить під загрозу стабільність певного суспільного устрою, для якого традиція і звичай є цементуючим матеріалом.

Існує два кінцеві сценарії завершення фази надлому: розпад цивілізації чи вихід її з кризи. Перехід цивілізації до стадії розпаду відбувається у випадку, якщо меншість багаторазово невдало відповіла на той самий ви-

клик. Розпад цивілізації супроводжується появою трьох верств населення: правлячої меншості, що втратила творчий потенціал, але бажає зберегти свою владу і будує універсальну державу; внутрішнього пролетаріату, що втратив віру в ідеали меншості і намагається створити вселенську церкву; зовнішнього пролетаріату, що намагається знищити вже слабку цивілізацію. Лише духовна трансформація може вивести суспільство з цієї кризи. Ця трансформація повинна призвести до створення нової, вищої релігії, що надихатиме громадян на нові творчі звершення. Подібну релігію може створити нова творча меншість, яка зароджується у надрах пролетаріату. Християнська позиція А. Тойнбі послужила також основою для пошуку і висунення ним пропозиції щодо об'єднання людства в рамках вселенської церкви і вселенської держави. Для об'єднання різних верств суспільства нова релігія повинна втілити в собі пантеїстичний ідеал [9]. Отже, релігійна ознака поряд з територіальною виступили незмінним критерієм у класифікації цивілізацій, запропонованих англійським істориком.

ВИСНОВКИ

А. Тойнбі здійснив грандіозну спробу представити історію людства як послідовний ланцюг виникнення, зростання, занепаду, загибелі та нового виникнення цивілізацій. Проте його теорію підтримали далеко не всі дослідники розвитку історичного процесу людства. Методологічна частина концепції А. Тойнбі викликала критику з боку його опонентів. Визнаючи всю масштабність авторського проекту, необхідно відмітити, що він не завжди був послідовним навіть щодо заявлених ним теоретичних підходів. Його класифікація цивілізацій не має чітких критеріїв виділення самих цивілізацій, внаслідок чого залишається незрозумілою кількість цивілізацій, виділених істориком. Самі футурологічні погляди А. Тойнбі досить невизначені. Розгорнуту критику можна зустріти в роботах, зокрема П. Сорокіна. Російсько-американський соціолог наполягав, що подібності, на яких робить акцент А. Тойнбі, є або хибними, або переоціненими. Погоджуючись з певним здобутком і частковою істинністю аналізу, П. Сорокін вважає однозначні формулювання помилковими [10].

Британський філософ та історик Р.Дж. Коллінгвуд піддав критиці теорію локальних цивілізацій за те, що А. Тойнбі розділив історію на окремі, взаємовиключні частини, при цьому заперечуючи безперервність історичного процесу та взаємодію його окремих частин. До того ж, на думку Р.Дж. Коллінгвуда, А. Тойнбі неправильно розумів взаємодію самого історика та історичного процесу, який пізнається. Подібно до того як різні частини історичного процесу у А. Тойнбі не були пов'язані в єдине ціле, сам історичний процес та історик теж протиставлені один одному: «Ці дві лінії в кінцевому рахунку фактично сходяться на одному й тому ж: історія перетворюється на природу, а минуле, замість того

щоби жити в сьогоденні, як це має місце в історії, мислиться як мертве минуле, яким воно є в природі» [2, с. 157]. У той же час Р.Дж. Коллінгвуд зазначав, що його критика стосувалася тільки основних принципів теорії локальних цивілізацій. У деталях же своєї праці А. Тойнбі виявив «дуже тонку історичну інтуїцію, і його конкретні історичні оцінки спотворюються через помилковість його принципів у вкрай рідкісних випадках» [2, с. 157–158]. Сьогодні постмодерний світ ХХІ століття з його невизначеністю, темпоральністю, множинністю інтерпретацій [3; 5; 7] вимагає нового розуміння творчості славетного британця, що потребує нових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Encyclopaedia Britannica. (2018). *Arnold Toynbee*. Retrieved September 1, 2018, from <https://www.britannica.com/biography/Arnold-Joseph-Toynbee>
2. Collingwood, R. J. (1980). *Ideya istorii. Avtobiografiya* [The Idea of History. Autobiography]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Коллінгвуд, Р.Дж. (1980). *Идея истории. Автобиография*. Москва: Наука].
3. Danylova, T. V. (2012). *Problema liudskoi identychnosti u postmodernii kartyni svitu* [The Problem of Human Identity In Postmodern Worldview]. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 2, 16–22 (in Ukrainian)
[Данилова, Т. (2012). Проблема людської ідентичності у постмодерній картині світу. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 2, 16–22].
4. Danylova, T. (2014). *The World without Fear and Illusions: Meditation as a Means of Overcoming Binary oppositions of Culture*. *International Researchers*, 3(2), 79–82.
5. Kumar, K. (2014). The Return of Civilization – and of Arnold Toynbee. *Comparative Studies of Society and History*, 56(4), 815–843. doi: 10.1017/s0010417514000413
6. McNeill, W. H. (1989). *Arnold J. Toynbee: A Life*. New York: Oxford University Press.
7. Osterhammel, J. (2017, January 6). *Arnold Toynbee and the Problems of Today*. Retrieved from <http://toynbeeprize.org/blog/the-2017-toynbee-prize-lecture-arnold-toynbee-and-the-problems-of-today-jurgen-osterhammel>
8. Salata, G., & Danylova, T. (2016). *Uchrezhdeniya konsolidirovannoy informatsii, ili informatsionno-bibliotechnyie tsentryi Ukrainyi, v usloviyah evrointegratsii: k postanovke problemyi* [Institutions of Consolidated Information, or Information Librarian Centers of Ukraine, in the Context of European Integration: the Problem Statement]. *Young Scientist*, 8(35), 253–256 (in Russian)
[Салата, Г., & Данилова, Т. (2016). Учреждения консолидированной информации, или информационно-библиотечные центры Украины, в условиях евроинтеграции: к постановке проблемы. *Young Scientist*, 8(35), 253–256].
9. Toynbee, A. (2002). *Postizhenie istorii* [A Study of History]. Moscow: Iris-Press (in Russian)
[Тойнби, А. (2002). *Постижение истории*. Москва: Айрис-Пресс].
10. Wilkinson, D. (1996). Sorokin versus Toynbee on civilization. In J. Ford, M. Richard, P. Talbutt (Eds.), *Sorokin and Civilization: A Centennial Assessment* (pp. 141–158). New Jersey: Transaction Publishers.